

ALPAMIŞ DESTANININ İZAHLI LÜGATİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Evaluation of Alpamiş Destanının İzahlı Lügati

Halide Gamze İNCE*

Bir milletin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi özellikleri hakkındaki en derin ve köklü bilgileri, en kolay yoldan veren destanlar, halk edebiyatı ürünlerinin en eskisi sayılırlar.

Özbek tarihi, felsefesi, edebiyatı bakımından önemli bir yer teşkil eden Alpamiş, Köroğlu, Rüsteman, Gündoğmuş, Kabi Ulkan gibi sanat abideleri dilimizin diyalektoloji ve leksikolojisine ait de çok değerli veriler içerir. Bu verilerin incelenip işlenmesi Özbek dilini öğrenmek kadar ortak Türk Dilini öğrenmek için de önemlidir. Bu bakımdan folklor ve dil araştırmacıları açısından destanlar, en başta gelen kaynaklardır.

Özbek folklor çalışmalarında önemli işlere imza atan Hadi Zarifov'un "Folklor eserlerinin ilmi ve bedii kıymeti, onların lügat zenginliği ile delilendir." sözünün ışık tuttuğu Töre Mirzayev, Cabbar İşankul, Selami Fedakar'ın "**Alpamiş Destanının İzahlı Lügati**", (Elmus Press Media Neşriyatı, Taşkent, 2007, 163 s.) adlı çalışmasında, Alpamiş destanının çeşitli varyantlarında geçen arkaik kelimeler ile günümüzde eski manası bilinmeyen ya da unutilan kelimelerin açıklamalarına yer verilmiştir.

Türk dünyası epik geleneğinde en fazla yaygınlık gösteren destanlardan biri olan Alpamiş ise, Oğuz boylarında Bamsı Beyrek, Kazaklarda Alpamiş, Başkurlarda Alpamiş, Tatarlarda Alıp Memşen olarak geçmektedir. Özbek Türkleri arasında en çok söylenen ve sevilen bu destan, otuz bahşidan otuz beş kez derlenmiştir. Bahşıların halk dilinin imkânlarından faydalanışı ve her seferinde yeni mazmunlar, anlamlar keşfetmesi halk destanlarının önde gelen özelliklerindedir.

Epik eserlerin dilini bilmeden sanatsal değeri hakkında söz sahibi olunamayacağı önemli bir gerçektir. Destanlar vasıtasıyla

Özbek dilinin inceliklerini keşfetmek açısından dikkat çekici bir çalışma olan *Alpamiş Destanının İzahlı Lügati*'nde verilen kelimelerden biri olan "aziz" kelimesine değinelim. Bu kelime Alpamiş ve diğer destanlarımızda iki anlama gelmektedir. Birincisi ulu, büyük anlamında; "Büyük kamçıyı büyük başıma vurma, aziz kamçıyı vurma aziz başıma." İkincisi viran anlamında; "Dağlar aziz olur karı olmasa." "Aziz" kelimesinin viran anlamı bugün kesinlikle unutulmuş ve başka bir anlama kaymıştır.

Böyle bir sözlük oluşturulurken Özbek halk kahramanlık destanı Alpamiş'in seçilmesinde önemli birkaç sebep vardır. Birincisi halk edebiyatının en eski ürünlerinin sanatsal açıdan en mükemmeli olarak kabul edilmesi, ikincisi bu destanın kendi içerisinde birçok varyantını toplamış olması, üçüncüsü ise Alpamiş Destanı'nın akademik yayının da esas alınabilir olmasıdır. Destanın en eski varyantından bugüne, az araştırılmış yahut hiç araştırılmamış söz ve söz grupları açıklanmaya çalışılmıştır.

Sözlük, Özbek alfabe düzenine göre hazırlanmıştır. Öncelikle destan metninde bulunan kelimelere ve açıklamalarına yer verilmiştir. Açıklaması yapılan her kelime örneklerle desteklenmiş ve hangi kaynaktan geldiği açıklanmıştır. Çok anlamlı kelimeler de belli bir düzene göre sıralanmıştır. *Alpamiş Destanının İzahlı Lügati* hazırlanırken Fazıl Yoldaşoğlu Varyantı, Ergaş Cumanbulbul ve Polakan Şair Varyantı, Seyit Murat Penahoğlu Varyantı esas alınmıştır.

Hadi Zarifov'a ithaf edilen *Alpamiş Destanının İzahlı Lügati*, Özbek folkloru açısından olduğu kadar Türk folkloru ve leksikolojisi açısından da derinlikli bir çalışmadır.

* Zonguldak Karaelmas Üniv. Ereğli Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Böl. Arş. Gör. halidegamzeince@hotmail.com